

Veronica Razumovskaya

Sibirsko državno sveučilište, Rusija
veronica_raz@hotmail.com

S ruskog prevela: Irena Mikulaco

Sudbina „jakih“ tekstova ruske kulture: F. M. Dostojevski u svjetskom kulturnom kontekstu

SAŽETAK

Članak se bavi nekim aspektima *sudbine* „jakih“ tekstova ruske književnosti koje je stvorio Dostojevski i koji su postali svjetska kulturna baština. Analiza se provodi u kontekstu novih prevoditeljskih kategorija: kategorije neiscrpnosti književnoga izvornika, višestrukosti prijevoda kao i mogućega metodološkog pojma središta prevoditeljske privlačnosti. Razmatra se povijest prevođenja tekstova Dostojevskog (uglavnom njegova prva desetljeća) i formiranje nekih središta prevoditeljske privlačnosti, čiju jezgru čine beletristika Dostojevskog koja pripada „velikom petoknjižju“ ruskoga klasika. Posebna pozornost posvećena je pitanjima prevodivosti, kao i „prevodljivosti“ „jakog“ književnog teksta pomoću verbalnih i neverbalnih semiotičkih sustava.

Ključne riječi: književni tekst, ruska književnost, međujezični prijevod, intersemiotički prijevod, središte prijevodne privlačnosti

1. UVOD

Za razumijevanje prirode, glavnih uzroka i izvora kulturne raznolikosti suvremenoga svijeta, važno je jedno neporecivo kulturno načelo: zbog različitih razloga, stvaralaštvo niza izvanrednih majstora umjetničke riječi nadilazi granice nacionalnih kulturnih i književnih tradicija kojima su izvorno pripadali, postajući kulturnim naslijeđem cijeloga čovječanstva.

Takvi autori s pravom se smatraju značajnim imenima, „veleposlancima“ svojih kultura, jer putem njihovih tekstova predstavnici drugih („stranih“) kultura dobivaju priliku upoznati se s kulturama i književnostima iz kojih potječu ta djela, kao i baviti se problemima koji zanimaju čitatelje, bez obzira na njihov jezični i kulturni identitet, te ih razumjeti. Očigledno je da se ne mogu svi čitatelji upoznati s tekstovima književnosti na izvornom jeziku, što nesumnjivo čini prijevod „ključem“ koji osigurava pristup književnim vrijednostima multikulturnoga i višejezičnoga svijeta. Važno je napomenuti da priznavanje vodeće uloge umjetničkoga prijevoda za uspješan međukulturni i međuknjiževni dijalog ni na koji način ne isključuje sljedeću važnu činjenicu: cijela duga povijest umjetničkoga prevođenja prati neprekidna rasprava o temeljnoj mogućnosti (ili nemogućnosti) prevođenja književnih tekstova. Problem prevodivosti i u 21. stoljeću ostaje jedno od središnjih pitanja teorije prevođenja, uključujući razmatranje i traženje rješenja za pitanja koja se kreću unutar širokih granica suprotstavljenih pojmova poput apsolutne prevodivosti (Descartes i njegovi sljedbenici) i apsolutne neprevodivosti (prije svega, W. Humboldt, F. Schleiermacher, A. Potebnja).

Višeznačnost književnih tekstova i usko povezana s njom neizbježna neodređenost, svojstvena objektima kulture i umjetnosti, tradicionalno se smatraju obveznim svojstvima (kategorijama) estetskih informacija predstavljenih u takvim tekstovima. Višeznačnost i neodređenost estetskih informacija, kao i specifičnosti njihova formalnog ostvarivanja u umjetničkim tekstovima, osiguravaju formalno-sadržajni sinkretizam takvih tekstova i određuju stalnu relevantnost problematike njihove prevodivosti/neprevodivosti. Ovu su problematiku tijekom različitih razdoblja razvoja znanosti o prevođenju proučavali i teoretičari prevođenja (E. Dolet, A. Tytler, J. du Bellay, P. Newmark, A. Lefevere, J. Ortega y Gasset, R. Jakobson, A. Fedorov) i autori djela koji su se bavili problematikom prevođenja ili su bili prevoditelji svojih tekstova ili tekstova drugih autora (V. Žukovski, A. Fet, J. Brodski, M. Kundera, V. Nabokov, R. Frost). Oslanjajući se na ideje ruskih teoretičara prevođenja (A. Fedorov, A. Švejcer, L. Barkudarov), koji su predložili i

široko koristili pojam principijelne prevodivosti, isključujući kategoričnost apsolutne mogućnosti ili nemogućnosti prevođenja, kao i na akumulirano iskustvo uspješne prevoditeljske djelatnosti koja ima tisućljetnu povijest, obratit ćemo pažnju na neke važne aspekte funkcioniranja prijevodnih tekstova ruske književnosti u prostoru svjetske kulture.

Nesporno značenje za održavanje uspješnoga međukulturnog dijaloga ima prijevod „jakih“ tekstova nacionalnih književnosti i kultura. „Jaki“ umjetnički tekstovi posjeduju bezuvjetnu inherentnu sposobnost stalnoga širenja granica svoje kulturne egzistencije, prelazeći izvorne granice svojih jezika, književnosti i kultura. Tako je N. Kuzmina došla do važnoga zaključka da kategoriji „jakih“ prije svega pripadaju umjetnički tekstovi koji imaju visok estetičko-energetski potencijal i, u skladu s tim, veliku umjetničku vrijednost. U prostoru „svoje“ kulture „jaki“ umjetnički tekstovi formiraju njezin središnji dio, osiguravajući čvrstoću (nepromjenjivost, stabilnost) odgovarajućih kulturnih okvira (a kao posljedica toga i samih kultura) zbog svojeg položaja u njihovim čvorištima (Bassnett, Lefevere 1998) i tako očuvanje „svojih“ kultura. Uz estetičke informacije, u takvim tekstovima predstavljene su vrijedne kulturne informacije i, što je posebno važno, kulturna memorija, što čini „jake“ umjetničke tekstove tradicionalnim nositeljima estetičke i kulturne informacije i osigurava očuvanje ključnih značenja „svoje“ kulture. Istraživač smatra da su „jaki“ tekstovi dobro poznati (ili je barem poznato njihovo postojanje) većini predstavnika „svoje“ kulture – kulture unutar koje su nastali. Oni tradicionalno ulaze u kanone programa različitih razina obrazovanja i imaju veliku čitateljsku publiku. Uspješan i dugotrajan „život“ „jakih“ tekstova moguć je zahvaljujući stalnoj energetskoj razmjeni između takvih tekstova i njihovih čitatelja: „jaki“ tekstovi ne samo da prenose estetsku energiju svojim čitateljima već također primaju od njih odgovarajuću energiju, koja se višestruko pojačava kao rezultat nastaloga informacijskoga odjeka (Kuzmina 2009: 68-71). U suvremenom znanstvenom diskursu još jedno od najvažnijih svojstava „jakih“ umjetničkih tekstova je prepoznavanje njihove sposobnosti za visok stupanj reinterpetativnosti, što ih čini redovitim objektima međujezičnog prevođenja i drugih poznatih vrsta interpretacije, transformacije i adaptacije informacija verbalnog originala. Najzanimljiviji među mogućim vrstama interpretacije verbalnoga umjetničkog teksta (ali nedovoljno proučavan) nesumnjivo je međusemantički prijevod. Upravo ta sposobnost za reinterpetativnost osigurava očuvanje „jakog“ književnog teksta u sinkroniji i dijakroniji.

2. METODE ISTRAŽIVANJA

Metodološku osnovu istraživanja čine radovi ruskih i stranih znanstvenika posvećeni proučavanju stvaralačke baštine F. M. Dostojevskog. Posebna pozornost usmjerena je na aspekt prevođenja, koji kombinira ključne probleme umjetničkoga prevođenja i aktualnu tematiku istraživanja piščevih tekstova. Interpretacija materijala temeljila se na hermeneutičkom pristupu. U istraživanju se analizira povijest stvaranja sekundarnih tekstova prijevoda ruskoga klasika na europske i istočne jezike suvremenoga svijeta, što je odredilo osnovne metode istraživanja – deskriptivnu i preskriptivnu. Uz opće znanstvene metode korištene su komparativna metoda, metoda bibliografske analize, kao i metode promatranja i analize znanstvene literature.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

U kontekstu fenomena reinterpetacije, jedan od svjetski poznatih autora „jakih“ tekstova ruske književnosti i kulture nedvojbeno je F. M. Dostojevski. Prema međunarodnoj bazi podataka o prijevodima koju je stvorio UNESCO, pisac se nalazi na vrhu liste najviše prevođenih autora svijeta. Lista uključuje 50 imena, među kojima su ne samo majstori književno-umjetničke riječi već i autori tekstova različitih žanrova (Index Translationum).

Originali i brojni sekundarni tekstovi djela ruskoga klasika oblikuju središte prijevodne privlačnosti u kojima se nalaze potpuni tekstovi, skraćeni ili fragmentarni prijevodi ruskih originala na svjetske jezike. U širem smislu fenomena prijevoda, prijevodi tekstova Dostojevskog putem drugih (ne samo verbalnih) semiotičkih sustava također igraju važnu ulogu. Središte prijevodne privlačnosti ima strukturu polja, u kojoj umjetnički original djeluje kao jezgra-privlačitelj, dok svi njegovi prijevodi predstavljaju polje prevodljivosti, koje se oblikuje: (1) aktivnim prijevodima koji se redovito koriste, aktivno funkcioniraju i lokaliziraju se u neposrednoj blizini jezgre-privlačitelja; (2) pasivnim prijevodima, koji obuhvaćaju zastarjele, nevažne, rijetko korištene i izvan aktivne uporabe sekundarne verzije, koje se lokaliziraju udaljeno od jezgre; (3) potencijalnim prijevodima, koji tek mogu biti stvoreni, hipotetski mogući i stoga se nalaze na periferiji udaljenoj od središta. Tako središte prijevodne privlačnosti „jakog“ književno-umjetničkog teksta ima kompleksnu strukturalno-sistemska organizaciju. Može se sa sigurnošću tvrditi da takvo središte stalno evoluiraju i može se promatrati kao neka vrsta statično-dinamičnog nadteksta (hiperteksta), konstituiranog

hipotekstovima različite semiotičke prirode (Razumovskaya 2019). U okviru teorije književnoga prevođenja i metodologije proučavanja fenomena prevoditeljske djelatnosti, središtem prijevodne privlačnosti shvaća se kao jedan oblik sistemsko-strukturne interakcije između originala i njegovih prijevoda te kao manifestacija sistemske nezavršenosti arhitektonske konstrukcije, jer središte, čija je jezgra postao „jak“ umjetnički tekst, nikada neće biti potpuno definirano: broj njegovih prijevoda stalno će se mijenjati zbog pojave novih prijevoda i izlaska iz uporabe ranijih prijevoda – koji su zastarjeli i izgubili relevantnost zbog kulturnih, prevoditeljskih, književno-teorijskih, jezičnih, ekonomskih i drugih razloga. Osnovna mogućnost stvaranja takvoga središta i njegov potencijalni opseg osiguravaju se, prije svega, informacijskom „snagom“ umjetničkog originala, jer ta „snaga“ određuje njegova ključna svojstva: beskonačnost informacija koje sadrži (teoretska mogućnost beskrajnih interpretacija originala pri upoznavanju s njim) i temelji se na pojavi beskonačnosti prijevodne raznolikosti (mogućnost stvaranja gotovo neograničenoga broja sekundarnih verzija umjetničkoga originala) (Čajkovski, Lisenkova 2001; Šerstneva 2008). Ponovno ističemo da u širem smislu razumijevanja prijevoda, u središte prijevodne privlačnosti trebaju biti uključeni ne samo međujezični već i unutarjezični i međusemiotički oblici sekundarnih tekstova (u Jakobsonovom shvaćanju vrsta prijevoda). Na taj način, „jaki“ tekstovi nastavljaju svoj „život“ u sekundarnim stranim inačicama, ali i u oblicima parodija, parafraza, prepričavanja, moderniziranih inačica (u sinkronijskim i dijakronijskim inačicama koje ostaju unutar granica jezika originala), kao i u sekundarnim neverbalnim verzijama (slikarskim, glazbenim, kazališnim i filmskim tekstovima).

Originali i sekundarne inačice Dostojevskog, stvorene s pomoću znakovnih sistema različite semiotičke prirode, zbog njihovog široko priznatog estetskog, kulturnog i filozofskog značaja tradicionalno formiraju obimna središta prijevodne privlačnosti. Sistematsko proučavanje ovih središta može imati neosporno značenje za razumijevanje uloge djela ruskoga klasika u kulturnim i književnim procesima na nacionalnoj i svjetskoj razini. „Dostojevski je možda najprepoznatljiviji i najčitaniji ruski pisac, proza Dostojevskog je poznatija u inozemstvu čak i od proze Lava Tolstoja i, naravno, mnogo više od proze Puškina“ (Smolenskaja 2014: 337). U prosincu 2020. godine, pozivajući se na podatke servisa Storytel, TASS je izvijestio da je Dostojevski zauzeo prvo mjesto među ruskim autorima čije su knjige najslušanije (u popularnom formatu audioknjiga) izvan Rusije u 2020. godini (imenovani su najpopularniji ruski pisci koji se čitaju izvan Rusije). Ime

Dostojevskog tradicionalno zauzima vodeće pozicije na raznim rang-listama najpopularnijih svjetskih pisaca.

Dakle, od prosinca 2009. godine provodi se *online* glasanje za listu „100 najboljih knjiga svih vremena“. Na temelju toga glasanja sastavljena je rang-lista najboljih pisaca koju trenutačno predvodi upravo Dostojevski (Najbolji pisci). Prema rezultatima glasanja na američkoj mrežnoj stranici ranker.com, roman *Zločin i kazna* zauzima prvo mjesto među deset najboljih ruskih knjiga, dok *Braća Karamazovi* zauzimaju treće mjesto. Prema podacima već spomenute stranice ranker.com, Dostojevski je također prvi na listi najboljih romanopisaca svih vremena (The Best Novelists of All Time). Pisac zauzima vodeće pozicije i na drugim svjetskim rang-listama. Važno je napomenuti da mjesto autora ili njegova djela na listi odražava ne samo književni dar autora ili umjetničku vrijednost njegova teksta već i kulturni značaj i utjecaj pisca. Istovremeno, treba primijetiti da navedeni parametri talenta autora „jakih“ tekstova, umjetničke vrijednosti njegovih tekstova i njihovog kulturnog značaja ne koreliraju uvijek u potpunosti.

U europskoj kulturnoj svijesti Dostojevski predstavlja svojevrsni mit, jedna od vizit-kartica Rusije, a u njegovim tekstovima predstavljena je kompleksna mreža dominantnih značenja ruske kulture, ruskih kulturnih informacija i kulturnoga pamćenja u kombinaciji s vječnim pitanjima, univerzalnim problemima i moralnim temama koje zabrinjavaju svakoga, neovisno o njegovoj pripadnosti mjestu, vremenu ili kulturi. U ovom slučaju teško je ne složiti se s tvrdnjom da romani Dostojevskog predstavljaju značajan put samospoznaje njegovih čitatelja. Kroz umjetničko pripovijedanje, čitatelji otkrivaju kompleksnu interakciju dobra i zla u životu i mislima čovjeka, skrivene tajne ljudske duše i, što je posebno važno, tajne duše ne samo likova Dostojevskog već i vlastite.

Smatra se da je pisac postao poznat u inozemstvu već na temelju svojih originala na ruskom jeziku, prije nego što su njegova djela bila prevedena, posebno romani poznati kao „veliko petoknjžje“. Međutim, masovno upoznavanje stranih čitatelja s djelima ovoga ruskog klasika postalo je moguće tek zahvaljujući obimnom radu prevoditelja. To se dogodilo nakon smrti Dostojevskog 1881. godine.

Za posljednja dva desetljeća 19. stoljeća, poznato je da su „napravljena 146 prijevoda djela Dostojevskog na 19 europskih jezika. To više nisu bila samo pojedinačna poglavlja ili fragmenti, već potpune knjige. <...> U ta dva

desetljeća djela Dostojevskog su prevedena na <...> engleski, bugarski, mađarski, nizozemski, grčki, danski, španjolski, talijanski, latvijski, norveški, njemački, poljski, srpski, finski, francuski, hrvatski, češki, švedski i estonski jezik” (Fokin 2021: 68). Zahvaljujući aktivnom radu prevoditelja, pisac je postao značajna figura u duhovnom životu Europljana i, što je posebno važno, priznat je kao neosporni klasik ne samo ruske već i europske književnosti.

Prvi prijevod Dostojevskog na neki europski jezik bio je njemački prijevod fragmenta romana *Bijedni ljudi* u autorstvu V. Wolfsona, objavljen u jednim peterburškim novinama na njemačkom jeziku 1848. godine (Fokin 2021). Tijekom piščeva života, fragmentarni prijevodi nekoliko djela bili su objavljeni i na francuskom jeziku. Inačice tekstova iz „velikog petoknjižja“ na stranim jezicima pojavile su se nakon autorove smrti, a najraniji prijevodi stvoreni su na njemačkom, francuskom i engleskom jeziku. Stoga se prevoditelji iz Njemačke, Francuske i Engleske s pravom smatraju pionirima u prevođenju djela Dostojevskog (Berežkov).

Tako je roman *Zločin i kazna* prvi put preveden na njemački jezik 1882. godine (prevoditelj je W. Henckel, inačica objavljena pod nazivom *Raskolnikow*, ime koje se ponavljalo u prvim prijevodima romana na druge europske jezike; na primjer, u švedskim prijevodima iz 1883. i 1884. godine (Matašina 2015)), na francuski 1884. godine (prevoditelj V. Derély, *Le Crime et le Châtiment*) i na engleski 1886. godine (prevoditelj F. Wishaw, *Crime and Punishment*). Kao sjajan primjer „peterburškog teksta“ te socijalno-psihološkoga i socijalno-filozofskoga djela, roman je imao veliki utjecaj na rusku, ali i na svjetsku književnost te je potaknuo nastanak brojnih „pratitelja“ koji su reproducirali zaplet, radnju, motive i likove Dostojevskog. Taj interes za roman nedvojbeno svjedoči o njegovoj „snazi“. Drugi je dokaz stvaranje brojnih prijevoda. Smatra se da je do 1900. godine nastalo dvadeset prijevoda romana *Zločin i kazna* na europske jezike: engleski, mađarski, nizozemski, grčki, danski, talijanski, latvijski, norveški, njemački, poljski, srpski, francuski, hrvatski i švedski jezik (Fokin 2021). Inačice romana *Idiot* na stranim jezicima pojavile su se sljedećim redoslijedom: 1887. godine engleska (F. Wishaw, *The Idiot*) i francuska (V. Derély, *L'Idiot*), a 1889. godine njemačka (A. Scholz, *Der Idiot*). Prijevod *Bjesova* na francuski jezik napravljen je 1886. (V. Derély, prijevod objavljen pod naslovom *Les Possédés*), na njemački 1888. (H. Putze, *Die Dämonen*), a na engleski (C. Garnett, pod naslovom *The Possessed*) tek 1914. godine. Europski prevoditelji obratili su se tekstu *Mladić* 1886. godine (njemački prijevod W. Friedricha i W. Steina, *Junger Nachwuchs*),

1902. (francuski prijevod V. Bienstocka i F. Fénéona, *Un adolescent*) i 1916. (engleski prijevod C. Garnett, pod naslovom *A Raw Youth*).

Prvi prijevodi romana *Braća Karamazovi* bili su sljedeći: njemački 1884. godine (nepoznati prevoditelj, s tradicionalnim naslovom *Die Brüder Karamasow*), francuski 1888. godine (I. Halperin-Kaminsky, *Les Frères Karamazov*) i engleski 1912. godine (C. Garnett, *The Brothers Karamazov*). Podaci o ranim prijevodima tekstova „velikog petoknjižja“ na tri europska jezika već svjedoče o tome da neki prevoditelji nisu ograničili svoj rad samo na jedan tekst Dostojevskog, već su se bavili i drugim značajnim tekstovima iz piščeva stvaralačkoga naslijeđa. Tako su prve engleske inačice navedenih romana stvorili poznati prevoditelji F. Whishaw i C. Garnett, koji su postali autori engleskih prijevoda i drugih djela Dostojevskog. Ovi prevoditelji, unatoč kritikama i istraživačima koji su primijetili stilske i sadržajne pogreške, brojne netočnosti i kršenja asocijativnih lanaca, kao i propuste i prevoditeljske neuspjehe u njihovim prijevodima, uspjeli su ispuniti ključni zadatak upoznavanja anglofonih čitatelja s predstavnikom ruske književnosti, što je pridonijelo razvoju i daljnjem jačanju rusko-engleskoga kulturnog dijaloga.

U vezi s gore navedenim, potrebno je istaknuti veliku važnost prevoditeljske djelatnosti C. Garnett za uvođenje engleskih i američkih čitatelja u djela Dostojevskog i uopće u rusku književnost. Priznanje Garnett kao neosporne utemeljiteljice moderne britanske prevoditeljske tradicije ruske književnosti svjedoči izjava istraživača W. J. Leatherbarrowa o postojanju cijele „epohe Constance Garnett“ (Leatherbarrow 1995: 27). Poznato je da su Garnettini prijevodi djela Dostojevskog više puta ponovno izdavani tijekom nekoliko desetljeća nakon njihovog stvaranja, što je prvenstveno bio rezultat visokoga ugleda prevoditeljice. Nakon prvoga cjelovitog engleskog prijevoda romana *Zločin i kazna* F. Whishawa (1886), pojavio se Garnettin prijevod (1914), koji je ostao najpoznatiji (kanonski) i tako najčešće izdavan na tržištu anglofone literature gotovo četrdeset godina.

Nakon prvoga cjelovitog prijevoda romana *Zločin i kazna* na engleski jezik, koji je 1886. godine napravio F. Wishaw, pojavila se verzija koju je 1914. godine prevela Constance Garnett. Ova verzija ostala je najpoznatija i najčešće izdavana na tržištu engleske književnosti gotovo četrdeset godina. Poznati su i mnogi drugi prevoditelji djela Dostojevskog na engleski jezik: E. Martin, R. Pevear i L. Volokhonsky, D. McDuff, C. J. Hogarth, D. Magarshack, D. Low, K. Lantz, D. Patterson, R. Wilks, koji su djelovali u različito vrijeme. Istraživači

smatraju da se zahvaljujući neprekidnom i plodnom radu prevoditelja može s pravom reći da je u anglofonom svijetu stvorena povijest recepcije Dostojevskog, ali i recepcija mnogih njegovih djela posebno (Sidelnikova, Štathohina 2015).

Među njemačkim prevoditeljima ističu se E. Carrick (jedna od prvih njemačkih prevoditeljica Dostojevskog, radila je pod pseudonimom E. K. Rahsin), G. Moser, M. Kegel, G. Röhl, R. Kassner, R. Hoffmann. Istraživači njemačkih prijevoda Dostojevskog smatraju da je visoka kvaliteta prijevoda postignuta zahvaljujući formiranoj nacionalnoj prevoditeljskoj školi u Njemačkoj, iako se redovito primjećuju očite razlike u interpretacijama originala koje su stvorili različiti prevoditelji (Vasiljeva 2008). Među suvremenim njemačkim prevoditeljima najpoznatija je S. Geier, koja je također bila istraživačica piščeva djela. Njoj pripada poznata izjava da svaka epoha zahtijeva svoje prijevode („Pet slonova...” 2011). Njezine riječi, koje su rezultat njezina rada na prijevodima *petoknjižja* Dostojevskog („*pet slonova*“), nesumnjivo su aktualne i za sva izvanredna djela ruske književnosti. U svakoj epohi klasični tekstovi, bez gubitka svojega kulturnog značaja, dobivaju novo čitanje i tumačenje, što je u potpunosti uvjetovano zahtjevima vremena stvaranja novih prijevoda kao i trajnom umjetničkom i filozofskom snagom ruskih originala.

Zanimljiv primjer predstavlja proučavanje prijevoda Dostojevskog na talijanski jezik u sklopu ljetnih škola posvećenih analitičko-sintetičkom čitanju književnih djela. Tako je talijanska ljetna škola 2013. bila posvećena *Zapisima iz podzemlja*, 2014. *Braći Karamazovima*, 2015. *Bijelim noćima* i *Snu smiješnog čovjeka*, a 2016. romanu *Zločin i kazna*. Profesori i istraživači radili su na prijevodima s ciljem učenja metodologije, principa i tehnika analize književnih tekstova, kao i razumijevanja važnih djela Dostojevskog za europsku kulturu XIX. i XX. stoljeća (Mazziola 2019). Posebno je značajan rezultat škole iz 2013. godine, koji je doveo do pojave novog talijanskog prijevoda *Zapisa iz podzemlja* 2016. godine, koji su preveli E. Mazziola i poznata ruska stručnjakinja za Dostojevskog T. A. Kasatkina. Prije toga prijevoda bilo je poznato više od deset talijanskih inačica prijevoda, ali posebnost je ove iz 2016. u analitičkom aparatu koji prati prijevod, u skladu s metodom „sporog“ čitanja koju je razvila T. A. Kasatkina. U recenziji toga prijevoda iz 2016. piše: „Novi prijevod, rezultat detaljnog kolektivnog rada na analizi teksta Dostojevskog, popunjava niz važnih praznina u talijanskoj recepciji *Zapisa iz podzemlja*, značajno nadopunjujući i pojašnjavajući tradicionalnu interpretaciju priče“ (Golubcova 2020: 329).

Odgovarajući na pitanje o tržištu prevedene literature u suvremenoj Francuskoj, poznati prevoditelj ruske literature B. Kreise ističe da ruska literatura zauzima samo 1 % strane literature, znatno zaostajući za engleskom i američkom, no dodaje: „Od ruske literature najviše čitaju klasiku, posebno Dostojevskog. Više nego Tolstoja ili Gogolja“ (Aleksandrova 2020). Ova izjava u potpunosti se slaže s mišljenjem o mjestu Dostojevskog kao predstavnika ruske literature u stranoj kulturi. Francuski prevoditelji obratili su se Dostojevskom među prvima u Europi i stvorili nacionalnu tradiciju prevođenja naslijeđa velikoga ruskog klasika, što je već početkom XXI. stoljeća omogućilo istraživačima povijesti i kritike prijevoda govoriti o „stoljeću prijevoda Dostojevskog u Francuskoj“ (Kostikova 2001). Pristup francuskih prevoditelja originalima ruskoga pisca varirao je od adaptacije sekundarnih tekstova prema normama francuskoga pisanja krajem XIX. stoljeća (npr. prijevodi V. Derélyja) do detaljne analize i uvažavanja karakteristika ruskoga jezika (prvenstveno sintakse i stilistike) pri odlučivanju o prijevodu (metoda A. Markoviča) (Bulgakova 2018). Tako, obraćajući se prijevodima Markoviča, posebno francuskoj verziji *Zločina i kazne* iz 1996. godine, istraživači povijesti književnoga prevođenja u Francuskoj smatraju da je Markovičev prevoditeljski cilj bio „predstaviti suvremenom francuskom čitatelju Dostojevskog onakvog kakav je na ruskom jeziku. <...> francuskom čitatelju više nije toliko zanimljiv sadržaj dobro poznatog ruskog romana, koliko to kako je napisan na ruskom jeziku“ (Kostikova 2002: 19). Nema sumnje da je svaki prijevod na francuski jezik odigrao svoju ulogu u povijesti recepcije djela ruskoga klasika u francuskoj kulturi, kao i u stvaranju nacionalne tradicije prevođenja umjetničkih tekstova, što je nesumnjivo utjecalo na europsku praksu umjetničkoga prevođenja u cjelini, a posebno na prijevode djela Dostojevskog. Nije slučajno da je upravo u Francuskoj 2021. godine, u godini dvjestote obljetnice rođenja pisca, objavljen *Rječnik Dostojevski (Dictionnaire Dostoïevski)* koji predstavlja aktualno stanje istraživanja Dostojevskog u Francuskoj i nizu europskih zemalja (Niqueux 2021).

Zanimljivo je da su prvi prijevodi Dostojevskog na njemački, francuski, kao i na engleski jezik imali značajan utjecaj na prijevode drugih stranih jezika. Tako P. Boulogne, proučavajući rano prihvaćanje autora u Nizozemskoj i Flandriji i obraćajući pažnju na aspekte koji su utjecali na prihvaćanje Dostojevskog u nizozemskom jeziku kao dijelu europskoga književnog sustava, detaljno analizira nizozemske, njemačke i francuske prijevode s prijelaza XIX. u XX. stoljeće prema načelima deskriptivnoga prevoditeljstva (slijedeći G. Touryja) i zaključuje da su većina propusta, zamjena i dodataka u nizozemskim inačicama prijevoda Dostojevskog automatski preuzeti od

prevoditelja-posrednika. Prema istraživaču, deset od trinaest razmatranih prijevoda izvedeno je iz njemačkih prijevoda, dva iz francuskih, a samo jedan je izravni prijevod s ruskog originala. P. Boulogne smatra da su promjene originala sustavne naravi i cilj im je prilagoditi poznate tekstove ruskog autora očekivanjima zapadnoeuropskih čitatelja (Boulogne 2011).

F. M. Dostojevski jedan je od najprevođenijih i najčitanijih ruskih pisaca ne samo u europskim već i u istočnim zemljama. U svakoj zemlji postoje specifičnosti recepcije djela ovoga ruskog klasika. Na primjer, tekstovi pisca, njegova filozofska i umjetnička gledišta zanimljivi su kineskim čitateljima, kritičarima i filolozima, ali su nesumnjivo utjecali i na kreativna stremljenja kineskih pisaca te na formiranje književne tradicije suvremene Kine. U kineskoj dostojevskologiji zasebno veliko područje čine istraživanja umjetničke povezanosti stvaralaštva kineskih pisaca s djelima Dostojevskog (Ai 2020).

Povijest prijevoda djela Dostojevskog u Kini također ima svoje specifičnosti. Prvi prijevodi pojavili su se tek 20-ih godina XX. stoljeća i činili su prve kineske inačice prijevoda tekstova Dostojevskog. To su bile kratke pripovijetke, priče ili fragmenti romana. U 30-im godinama prevoditelji se okreću većim djelima, ali kineski prijevodi nisu nastali prema ruskim originalima, već uglavnom iz ranije stvorenih engleskih prijevoda. U sljedećem desetljeću prijevodi se većinom rade s ruskih originala, a u 50-im godinama dolazi do porasta prijevoda djela ruskih klasika, među kojima Dostojevski zauzima posebno mjesto. Pad prijevoda, karakterističan za razdoblje kulturne revolucije, zamijenjen je u 80-im godinama novim porastom, rezultatom čega je bilo pojavljivanje nekoliko inačica prijevoda (od kojih su neki originali imali brojne inačice) tekstova ruskoga klasika. U XXI. stoljeću stvaranje kineskih prijevoda tekstova Dostojevskog se nastavilo.

Kineski istraživači bilježe niz važnih događaja u suvremenom razdoblju: izdavanje *Potpunih sabranih djela F. M. Dostojevskog* u 22 toma na kineskom jeziku 2010. godine, kao i osnivanje Pekinškog centra za proučavanje F. M. Dostojevskog iste godine; 2011. godine (190. godišnjica rođenja pisca) održana je međunarodna konferencija „Dostojevski u kontekstu kulture 21. stoljeća: tradicija i suvremenost“; ponovno izdavanje *Izabranih djela F. M. Dostojevskog* 2015. godine (Zhou 2018). Pojava novih kineskih prijevoda dogodila se istovremeno s aktivnom djelatnošću oko njihove publikacije, proučavanjem stvaralačkoga naslijeđa pisca, kao i prevođenjem i izdavanjem osnovnih djela svjetske dostojevskologije. Jedan je od najčešće prevođenih

tekstova, kao i u europskoj kulturi, *Zločin i kazna*. Smatra se da je do danas nastalo više od 16 prijevoda romana, a šest njih (prevoditelji Zhu Xian-sheng, Geng Ji-zhi, Yue Lin, Zeng Si-yi, Fei Qin, Zang Zhong-lun) pojavilo se samo u razdoblju od 2011. do 2015. godine (Zhou 2018).

4. ZAKLJUČAK

Obraćanje „sudbini“ tekstova Dostojevskog, kao i „sudbini“ drugih „jakih“ tekstova bilo koje kulture, prvenstveno podrazumijeva razumijevanje prirode veze „jakog“ originala s njegovim sekundarnim inačicama. U teoriji prevođenja postoji različito razumijevanje prirode te veze. U ovom slučaju zanimljivo je stajalište teoretičara i filozofa prevođenja W. Benjamina o prirodi odnosa između originala i prijevoda. Njemački znanstvenik tvrdio je da prijevod ne služi čitatelju, već postoji sam po sebi, omogućujući rast originala i time produžujući njegov život: „Povijest velikih umjetničkih djela poznaje razdoblje njihova sazrijevanja na osnovi određenih izvora, njihovo utjelovljenje u vrijeme života umjetnika, i zatim – razdoblje njihovog, u suštini, vječnog daljnjeg postojanja u sljedećim generacijama. Ako ovo potonje postoji, možemo govoriti o slavi. Prijevodi, koji znače nešto više od samoga prijenosa poruke, nastaju kada je djelo tijekom svojega daljnjeg života postiglo razdoblje slave. Stoga, oni ne služe toj slavi, kao što s visokom nadmenošću obično misle loši prevoditelji, već oni toj slavi duguju samo svoje postojanje. U njima život originala stječe svoj neprestano obnavljajući, najpotpuniji i najkasniji procvat“ (Benjamin 2004: 31). U skladu s takvim pristupom, prijevod postaje obvezni oblik i najvažniji način očuvanja i daljnjega rasta originala. I što se više sekundarnih inačica otkrije kod „jakog“ umjetničkog originala (to jest, što je veći stupanj njegove prevedenosti), to je više mogućnosti za takav primarni tekst da bude očuvan u sinkroniji i u dijakroniji (u svojoj i u „tuđim“ kulturama).

Cijela povijest stvaranja prijevodnih inačica tekstova stvaralačkoga naslijeđa Dostojevskog na jezicima svijeta i njihova publikacija u različitim zemljama u različito vrijeme može postati značajan i nesumnjivo zanimljiv objekt za trenutačno realizirani projekt „Velika povijest prijevoda (BTH)“, koji podrazumijeva pristup velikim količinama raznolikih podataka o povijesti prijevoda, određivanje mogućih perspektiva istraživanja prijevoda s obzirom na nove upite, metodologije, kao i otvorenost za srodne discipline (npr. globalna istraživanja i digitalne humanističke znanosti), što bi možda omogućilo daljnji razvoj metoda za premošćivanje jaza između digitalne i

tradicionalnije povijesti prijevoda (Vimr 2019). Kvalitativne karakteristike nastalih prijevoda ovise o različitim razlozima: specifičnosti recepcije i evolucije percepcije stvaralaštva Dostojevskog u različitim zemljama svijeta u različitim razdobljima; specifičnosti provođenja kulturnoga dijaloga između ruske kulture i kulture jezika prijevoda; vještine i individualnih prevoditeljskih koncepcija i preferencija prevoditelja; poznavanja autora prijevoda s radovima istraživača i kritičara dostojevskologije; razvoja i preispitivanja stavova o umjetničkom prevođenju tijekom više od stoljetne povijesti prijevoda tekstova pisca.

Analiza „sudbine“ tekstova Dostojevskog u povijesno-prevoditeljskom pogledu podrazumijeva: razmatranje najčešćih slučajeva i uzroka kulturne i jezične neprevodivosti, kao i uspostavljanje načina za prevladavanje neprevodivosti; uspostavljanje učinkovitih strategija prevođenja koje kombiniraju univerzalno i jedinstveno u djelatnosti autora sekundarnih tekstova (i ne samo verbalnih); određivanje prostora prevedenosti tekstova pisca sredstvima različitih semiotičkih sustava u nacionalnim i svjetskim kulturama. Posebnu pozornost zaslužuje određivanje jedinica prijevoda koje koreliraju s različitim razinama teksta i igraju značajne uloge u organizaciji originalnoga teksta, kao i načini prevođenja takvih jedinica. Za povijest prijevoda djela ruskoga klasika nesumnjivo je važan prijenos naslova umjetničkih originala na različitim jezicima, kulturama i semiotičkim sustavima prijevoda (Razumovskaya 2015), jer naslovi književnih djela, kao redovite jedinice prijevoda o kojima se donosi odluka o prijevodu, služe kao posjetnica teksta i otkrivaju neraskidivu vezu s njim. Strategije prevođenja naslova biraju se s obzirom na jezične i kulturne razlike tekstova uključenih u proces prevođenja. Značajnu ulogu u izboru naslova prijevodnoga teksta igra prevoditeljska tradicija, koja se razvila u jeziku i kulturi prijevoda, a često ne samo u jednoj nacionalnoj kulturi već u širem (npr. europskom) kulturnom kontekstu. Zadatak stvaranja „Velike povijesti prijevoda (BTH)“ djela Dostojevskog može se riješiti u budućnosti, što će doprinijeti utvrđivanju stupnja njihove prevedenosti sredstvima različitih verbalnih i neverbalnih semiotičkih sustava, razumijevanju uloge „jakih“ umjetničkih tekstova ruske kulture izvan njezinih granica, kao i specifičnosti recepcije i funkcioniranja takvih tekstova.

Veronica A. Razumovskaya

Siberian Federal University, Russia

veronica_raz@hotmail.com

The “Strong” Texts of Russian Culture “Destiny”: F. M. Dostoevsky in the World Cultural Context

SUMMARY

The article addresses some aspects of “strong” texts of the Russian literature “destiny”, which were created by Dostoyevsky and have become world cultural heritage. The analysis was carried out in the context of new categories of Translation Studies: the category of literary original inexhaustibility, translation multiplicity as well as the possible methodological notion of a center of translation attraction. The history of the translation of Dostoevsky’s texts (mostly its first decades) and the formation of some centers of translation attraction, the core of which are Dostoevsky’s works of fiction belonging to “the great Pentateuch” of the Russian classic are considered. Particular attention is paid to the issues of translatability, as well as the “translatedness” of a “strong” literary text by means of verbal and non-verbal semiotic systems.

Keywords: literary text, the Russian literature, interlingual translation, intersemiotic translation, center of translation attraction